

УДК 316.722:355.232**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОМУ СКЛАДУ
ЩОДО РЕЗУЛЬТАТИВНОГО ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-
ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-
ПРИКОРДОННИКІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ****Горбатько К.М.**

Національна академія Державної прикордонної служби України
ім. Б. Хмельницького, Україна, Хмельницький

У статті розкрито методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо результативного формування професійно-психологічної компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки.

Серед основних методичних рекомендацій щодо формування в майбутніх офіцерів-прикордонників професійно-психологічної компетентності можна назвати оптимізацію змісту навчальних програм, тематичних планів, методичних розробок; побудову професійної підготовки захисників кордону на засадах компетентнісного підходу з урахуванням вимог до сучасного офіцера ДПСУ; впровадження у навчальний процес додаткового спеціального курсу підготовки курсантів до майбутньої професійної діяльності, де має бути врахована специфіка професійної діяльності офіцера-прикордонника та інші.

Ключові слова: професійно-психологічна компетентність, методичні рекомендації, офіцери-прикордонники, формування, курсанти, фахова підготовка.

Горбатько К.Н. Методические рекомендации научно-педагогическому составу по результативному формированию профессионально-психологической компетентности в будущих офицеров-пограничников в процессе профессиональной подготовки

/ Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого, Украина, Хмельницкий

В статье раскрыты методические рекомендации научно-педагогическому составу по результативному формированию профессионально-психологической компетентности будущих офицеров-пограничников в процессе профессиональной подготовки.

Среди основных методических рекомендаций можно назвать оптимизацию содержания учебных программ, тематических планов, методических разработок; построение профессиональной подготовки защитников границы на основе компетентностного подхода с учетом требований к современному офицеру-пограничнику; внедрение в учебный процесс дополнительного специального курса подготовки курсантов к будущей профессиональной деятельности, где должна быть учтена специфика профессиональной деятельности офицера-пограничника и другие.

Ключевые слова: профессионально-психологическая компетентность, методические рекомендации, офицеры-пограничники, формирования, курсанты, профессиональная подготовка.

Katerina Gorbatko Guidelines Research and teaching staff on the effectiveness of the formation of professional and psychological competence of the future border guard officers in the process of training / The National Academy of State Border Service of Ukraine named after Bogdan Khmelnytsky, Ukraine, Khmelnytsky.

The article deals with methodological recommendations of scientific and teaching staff on the effectiveness of the formation of professional and psychological competence of the future border guard officers in the course of vocational training.

It can be called the optimization of curriculum content, thematic plans, methodological developments Among the main guidelines; building training defenders border on the basis of competence approach to the requirements of the modern border guard officers; introduction in educational process of additional special training course cadets for their future professional activity, where the specificity of professional activity, a border guard officer should be taken into account and others.

Keywords: professional psychological competence, guidelines, officers, border guards, formation, cadets, professional training.

Вступ. У наш час офіцер-прикордонник для успішного виконання завдань з охорони кордону повинен бути: по-перше, професіоналом, керівником, лідером, здатним вести за собою підлеглих, використовуючи свій авторитет, довіру людей, позитивні емоції; по-друге, людиною, здатною підкорятися не тільки вищому керівництву, але насамперед закону, вгамовувати свої емоції та зіставляти свої дії з моральними і духовними цінностями; по-третє, вихователем, що подає особистий приклад безкорисливого служіння державним і суспільним інтересам, здатним роз'яснювати, консультувати, а за необхідності дискутувати і переконувати людей у необхідності тих чи інших дій; по-четверте, людиною, що володіє високими знаннями, ерудицією, досвідом, високою особистісною культурою; по-п'яте, психологом вищої кваліфікації, що має рішучий характер, і водночас є розважливим, психологічно врівноваженим і стійким, уміє легко встановлювати контакти з колегами, успішно переборювати внутрішні й зовнішні конфлікти.

Окрім цього, для забезпечення надійної охорони державного кордону офіцер як управлінець повинен забезпечити відповідний морально-психологічний клімат у прикордонному підрозділі. У наш час концепція інтегрованого управління кордонами суттєво змінила

вимоги до діяльності офіцерів як керівників та до роботи з персоналом, зокрема у їхні функції стали входити питання удосконалення відносин усередині прикордонного підрозділу, формування корпоративних відносин, питання організації продуктивного індивідуально-професійного розвитку персоналу.

Йдеться про те, офіцер-прикордонник повинен володіти методами та технікою визначення і оцінювання професійно значущих особистісних якостей персоналу прикордонних підрозділів. Для цього він повинен знати психологічні особливості вирішення завдань управління, методи психології управління для вирішення управлінських завдань керівника, психологію планування та добору різних категорій персоналу для підрозділів ООДК, уміти оцінювати діяльність різних категорій персоналу.

Одне з важливих його завдань – здійснювати морально-психологічне забезпечення персоналу підрозділу до виконання службових завдань. Важливими при цьому є знання офіцером-прикордонником особливостей організації управлінської діяльності керівника в системі морально-психологічного забезпечення в різних видах оперативно-службової діяльності, принципів психології управління та роботи керівника з підлеглими, психологічних основ прийняття рішень, психології розвитку особистості керівника, а також уміння здійснювати аналіз та оцінку властивостей персоналу прикордонних підрозділів [5; 6].

Важливо, щоб офіцер як керівник міг впливати на соціально-психологічні процеси у прикордонному колективі щодо формування статутних взаємовідносин, попередження негативних явищ взаємодії при організації різних видів оперативно-службової діяльності. У цьому випадку йдеться про знання офіцером міжособистісних стосунків у групі, особливостей керування прикордонним підрозділом та

мікрогрупами в умовах професійної діяльності, сутності та змісту управлінської діяльності щодо згуртування підрозділів ООДК, уміння здійснювати оцінку діяльності різних категорій прикордонного персоналу та формування прийнятного соціально-психологічного клімату в прикордонних підрозділах. Усі зазначені види діяльності офіцера-прикордонника потребують такого підвиду професійно-психологічної компетентності, який можна окреслити, як професійно-психологічна компетентність. Такий стан справ актуалізує проблему дослідження формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі їх фахової підготовки.

Метою статті є розкриття методичних рекомендацій науково-педагогічному складу щодо результативного формування професійно-психологічної компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки.

Стан розробленості проблеми дослідження. У наш час термін «компетентність» використовують для позначення достатнього рівня кваліфікації і професіоналізму фахівців, розглядаючи її як необхідну умову професіоналізму, незалежно від сфери професійної діяльності фахівця. У педагогіці, психології та акмеології (А. Деркач, В. Зазикін, І. Зимня, А. Карпенко, Н. Кузьміна, Дж. Равен,) здійснено як теоретичні, так і прикладні дослідження сутнісних характеристик професійної компетентності як системної властивості суб'єктів професійної діяльності. При цьому доводиться констатувати про формування компетентнісного підходу. Професор О. Діденко, з яким ми повністю погоджуємося, вважає, що «на відміну від традиційних дидактичних підходів, де навчальна діяльність зводиться до процесу набуття знань, умінь і навичок, компетентнісний передбачає їх єдність, взаємопроникнення та доповнення іншими, не менш важливими, компонентами. У його основі, як і при діяльнісному

підході, закладено ідею діяльнісного (активного) характеру змісту освіти, однак навчальна діяльність спрямована на інший результат – формування в суб'єктів навчання системи компетенцій та компетентностей» [7].

Результати аналізу наукових досліджень свідчать, що професійно-психологічну компетентність вчені (О. Войтюк, В. Дружин Є. Зубарев, Н. Лісова, О. Полуніна, Г. Успенська, Н. Чаленко, Н. Яковлева та ін.) розглядають як найвищий рівень підготовленості фахівця до виконання професійних завдань, який поєднує обізнаність про особливості професійної діяльності, психологічну готовність до її виконання, а також уміння вирішувати професійні завдання.

Окремі аспекти психологічної підготовленості майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності розглядали О. Мисечко, В. Назаренко, Н. Чорноусенко, О. Луцький, Л. Мотозюк, М. Тарнавський, Д. Іщенко, О. Михайлишин, В. Райко, О. Трембовецький та ін. Проте безпосередньо робіт щодо формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на сьогодні немає.

Результати дослідження. Проведений теоретичний аналіз проблеми формування професійно-психологічної компетентності офіцерів-прикордонників у процесі їх фахової підготовки та результати експериментального дослідження дозволили обґрунтувати методичні рекомендації щодо формування цієї професійно важливої властивості.

Загальною методологічною основою формування професійно-психологічної компетентності має бути *системний підхід*, відповідно до якого формувати професійно-психологічну компетентність у майбутніх офіцерів-прикордонників потрібно як цілісну соціальну особистісну якість. Значення *діяльнісного підходу* обумовлене тим,

що формувати професійно-психологічну компетентність можна тільки в діяльності, через засвоєння особистістю алгоритмів дій, відповідних майбутній професійній діяльності. У свою чергу відповідно до *особистісно орієнтованого* підходу формування професійно-психологічної компетентності потрібно організовувати з урахуванням індивідуальних особливостей і потреб кожного курсанта, адекватно до вимог суспільства та прикордонного відомства.

Для цього важливо оптимізувати зміст професійно спрямованих і практичних дисциплін з метою реалізації їх педагогічного потенціалу, ввести у кваліфікаційні характеристики випускників оцінку рівня сформованості їхньої професійно-психологічної компетентності, а також узгодити зміст навчальних програм, тематичних планів, методичних розробок, планів виховної роботи з метою формування професійно-психологічної компетентності.

При формуванні професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників важливо дотримуватись принципів *соціальної обумовленості та науковості* цього процесу, *професійної спрямованості цілеспрямованості, безперервності та інтенсивності*, а також *свідомості, активності, вмотивованості та міцності в оволодінні професійно-психологічними знаннями*.

Для формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників їх *професійну підготовку потрібно будувати на засадах компетентнісного підходу з урахуванням вимог до сучасного офіцера ДПСУ* [2; 4]. Для цього при організації освітньої діяльності необхідно чітко визначати мету, результати навчання і далі на цій основі – його зміст, тобто зміст професійно спрямованих дисциплін, а також коло тих знань та умінь, що стосуються власне професійно-психологічної компетентності.

Для формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників важливо впровадити у навчальний процес *додатковий спеціальний курс* підготовки курсантів до майбутньої професійної діяльності. При визначенні змістового наповнення спецкурсу важливо враховувати специфіку професійної діяльності офіцера-прикордонника. Йдеться про те, що найчастіше офіцери у пунктах пропуску повинні бути обізнані з проблемами щодо ідентифікації особи в процесі перевірки документів осіб, які перетинають державний кордон, об'єктів та способів ідентифікації людини за зовнішністю, суб'єктивних та об'єктивних чинників, які впливають на здійснення ідентифікації зовнішності людини. Особливе значення при цьому мають ідентифікаційні знання та вміння інспекторського складу ДПС України. Інша група завдань, що їх повинні вирішувати прикордонні наряди у пунктах пропуску через державний кордон, стосуються необхідності здійснювати аналіз ризиків під час пропуску осіб через державний кордон.

З огляду на це навчальний матеріал спецкурсу повинен передбачати вивчення, по-перше, питань, що стосуються ідентифікації в процесі перевірки документів осіб, які перетинають державний кордон, об'єктів та способів ідентифікації людини за зовнішністю, по-друге, тих, що стосуються організації та здійснення огляду транспортних засобів закордонного прямування, по-третє, тих, що потребують умінь аналізувати ризики під час пропуску осіб через державний кордон [1].

Для формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників важливо використовувати такі сучасні методи навчання, що забезпечували б діяльнісний характер навчання та набуття курсантами досвіду професійної діяльності. Одним з таких методів є *аналіз конкретних ситуацій*. Для створення

таких ситуацій важливо використовувати певну проблему з професійної діяльності офіцера-прикордонника. Цей метод відрізняється від традиційних методів навчання тим, що практичних навичок курсанти набувають за допомогою реальних прикладів із професійної діяльності. Ефективності методу має сприяти тісний зв'язок теорії з практикою та урахування досвіду курсантів – обговорення ними реальних ситуацій з практики прикордонного контролю. Цей метод дає можливість розглядати будь-які проблеми, що впливають із ситуаційного опису, насамперед, це може бути перевірка документів у пунктах пропуску та транспортних засобів.

Важливим методом, що необхідний для формування складових професійно-психологічної компетентності та базується на аналізі досвіду діяльності офіцерів органів охорони державного кордону, є *ділова гра*. Метод ділової гри є ефективним шляхом для набуття курсантами професійних умінь і навичок. При організації ділової гри потрібно передбачити три її організаційних етапи: постановка проблеми, мети і завдань; розподіл ролей і визначення функцій різних учасників; розмежування інтересів учасників; обговорення проблеми (самостійні рішення й аналіз можливих перешкод); визнання переможців, стимулювання і підведення підсумків [3].

Ще одним методом, що базується на аналізі досвіду діяльності офіцерів органів охорони державного кордону, є виконання курсантами *індивідуальних дослідницьких завдань*. Індивідуальне дослідницьке завдання має передбачати самостійне вивчення курсантом частини програмного матеріалу, а також систематизацію, поглиблення, узагальнення, закріплення, практичне застосування знань та розвиток навичок самостійної роботи. Предметом дослідження при цьому слід обирати основні сфери докладання знань з професійно-психологічної проблематики.

Для формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників важливе значення має також використання сучасних інформаційних технологій. Інформаційні технології дозволяють вводити в освітній процес навчальну інформацію, що має більш широкий спектр якісних параметрів. Йдеться про нову якість інформації, більшу повноту відомостей про об'єкти. Інформаційні технології дозволяють моделювати ситуації і проекти, аналіз яких потім допомагає прогнозувати, знаходити вирішення і приймати оптимальні рішення з питань прикордонного контролю, дає можливість орієнтуватися в різних ситуаціях професійної діяльності. Використання комп'ютерних технологій загалом дозволяє підвищити якість навчання курсантів.

Важливою умовою формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників є одержання достовірної, повної і своєчасної інформації про її стан. Моніторинг при формуванні дозволяє визначити реальний рівень сформованості професійно-психологічної компетентності, дати оцінку ефективності всього процесу і стимулювати освітні потреби курсантів. Моніторинг формування професійно-психологічної компетентності можна трактувати як сукупність дій педагогів щодо створення інформаційної педагогічної системи на основі періодичних вимірів, зіставлення одержуваної інформації й вивчення умов, факторів, шляхів і засобів оптимізації формування професійно-психологічної компетентності у процесі фахової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників.

Для забезпечення регулярного моніторингу формування у майбутніх офіцерів-прикордонників професійно-психологічної компетентності необхідно вибирати відповідні форми контролю, забезпечувати стимулюючий вплив оцінювання на особистісне становлення курсантів. Це даватиме змогу викладачеві відповідно

планувати і викладати навчальний матеріал. Окрім цього, при проведенні моніторингу викладач повинен звертати увагу на вплив оцінювання на особистісне становлення курсанта. Йдеться про те, що оцінка має допомагати формувати у курсантів адекватну самооцінку та рівень домагань, при цьому оцінні й самооцінні впливи повинні бути сильним коригувальним фактором поведінки й діяльності особистості. При цьому також важливо, щоб викладачі розвивали необхідні педагогічні уміння щодо адекватного оцінювання результатів навчання майбутніх офіцерів-прикордонників.

Необхідно здійснити організацію і проведення щорічних науково-практичних конференцій з проблем формування професійно-психологічної компетентності, організувати роботу постійно діючого семінару для вивчення і узагальнення передового досвіду формування цієї професійно важливої властивості. Необхідно знайти можливості для поліпшення навчально-матеріальної бази кафедри тактики прикордонної служби та кафедри прикордонного контролю для відображення специфіки професійно-психологічної компетентності у нових підручниках, навчальних посібниках, навчально-методичних матеріалах, довідковій літературі. При проведенні занять з навчальних дисциплін «Прикордонний контроль», «Служба прикордонних нарядів у пунктах пропуску через державний кордон», «Охорона державного кордону прикордонним підрозділом», «Психологія управління» слід використовувати апробований у дисертації комплекс форм і методів формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Висновки. Основними методичними рекомендаціями щодо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників професійно-психологічної компетентності слід назвати такі: використання як методологічної основи формування професійно-психологічної

компетентності системного підходу, а також діяльнісного та особистісно орієнтованого; оптимізація змісту навчальних програм, тематичних планів, методичних розробок з метою формування професійно-психологічної компетентності; дотримання при роботі з формування професійно-психологічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників принципів соціальної обумовленості та науковості цього процесу, професійної спрямованості цілеспрямованості, безперервності та інтенсивності, а також свідомості, активності, вмотивованості та міцності в оволодінні професійно-психологічними знаннями; побудова професійної підготовки захисників кордону на засадах компетентнісного підходу з урахуванням вимог до сучасного офіцера ДПСУ; впровадження у навчальний процес додаткового спеціального курсу підготовки курсантів до майбутньої професійної діяльності, де має бути врахована специфіка професійної діяльності офіцера-прикордонника; використання сучасних методів навчання, що забезпечували б діяльнісний характер навчання та набуття курсантами досвіду професійної діяльності, зокрема методу аналізу конкретних ситуацій, ділових ігор, виконання курсантами індивідуальних дослідницьких завдань, а також досягнень сучасних інформаційних технологій; організація постійного моніторингу для зіставлення одержуваної інформації й вивчення умов, факторів, шляхів і засобів оптимізації формування професійно-психологічної компетентності; організація і проведення щорічних науково-практичних конференцій з проблем формування професійно-психологічної компетентності, а також організація роботи постійно діючого семінару для вивчення і узагальнення передового досвіду формування професійно-психологічної компетентності курсантів.

Перспективи подальших досліджень. Виконане дослідження не вичерпало всіх аспектів проблеми. Потребує подальшої уваги удосконалення організаційного забезпечення процесу формування професійно-психологічної компетентності курсантів в процесі фахової підготовки; дослідження чинників, що впливають на формування професійно-психологічної компетентності; вивчення місця і ролі професійно-психологічної компетентності в досягненні високого рівня професіоналізму персоналу ДПСУ.

Література:

1. Барабанщиков В.А. Лицо человека как средство общения. Междисциплинарный подход / В. А. Барабанщиков, Д.А. Дивеев, А.А. Демидов. – М.: Когито-Центр, 2012. – 348 с.
2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: колект. моногр.; під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с. – (Бібліотека освітньої політики).
3. Методичні рекомендації з підготовки та проведення рольових ігор з персоналом Держприкордонслужби України щодо стандартів культури спілкування з особами, які перетинають державний кордон та психологічного забезпечення культури здійснення прикордонного контролю у пунктах пропуску через державний кордон / О.А. Жданенко, Е. В. Матусяк, Є.В. Стасюк та ін. – Хмельницький, 2010. – 76 с.
4. Освітньо-кваліфікаційна характеристика на випускника Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2009. – 118 с.
5. Про підготовку персоналу Державної прикордонної служби України у 2007 році [Електронний ресурс]: директива адміністрації ДПСУ від

25 жовтня 2006 року № 785. – Режим доступу:
<http://zakon1.rada.gov.ua>.

6. Про удосконалення роботи з персоналом Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького та навчальних центрів Державної прикордонної служби України [Електронний ресурс]: наказ Адмін. Держ. прикордон. служби України від 8 листоп. 2010 р. № 841. – Режим доступу:
<http://zakon1.rada.gov.ua>.

7. Діденко О.В. Особливості впровадження компетентнісного підходу у професійну підготовку майбутніх офіцерів у ВНЗ / О.В. Діденко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України . - 2014. - Вип. 3. - Режим доступу:
[file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vnadps_2014_3_6%20\(5\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vnadps_2014_3_6%20(5).pdf)

References:

1. Barabanshchikov V.A. Lytso cheloveka kak sredstvo obshcheniya. Mezhdystsyplyarnyi podkhod / V.A. Barabanshchikov, D.A. Dyveev, A.A. Demydov. – M.: Kohyto-Tsentr, 2012. – 348 s.
2. Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovy dosvid ta ukrainski perspektyvy: kolekt. monohr.; pid zah. red. O.V. Ovcharuk. – K.: K.I.S, 2004. – 112 s. – (Biblioteka osvithoi polityky).
3. Metodychni rekomendatsii z pidhotovky ta provedennia rolovykh ihor z personalom Derzhprykordonsluzhby Ukrainy shchodo standartiv kultury spilkuvannia z osobamy, yaki peretynaiut derzhavnyi kordon ta psykholohichnoho zabezpechennia kultury zdiisnennia prykordonnoho kontroliu u punktakh propusku cherez derzhavnyi kordon / O.A. Zhdanenko, E.V. Matusiak, Ie.V. Stasiuk ta in. – Khmelnytskyi, 2010. – 76 s.

4. *Osvitno-kvalifikatsiina kharakterystyka na vypusknyka Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy im. B. Khmelnytskoho.* – Khmelnytskyi: Vyd-vo NADPSU, 2009. – 118 s.
5. *Pro pidhotovku personalu Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy u 2007 rotsi [Elektronnyi resurs]: direktyva administratsii DPSU vid 25 zhovtnia 2006 roku № 785.* – Rezhym dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
6. *Pro udoskonalennia roboty z personalom Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy im. B. Khmelnytskoho ta navchalnykh tsentriv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [Elektronnyi resurs]: nakaz Admin. Derzh. prykordon. sluzhby Ukrainy vid 8 lystop. 2010 r. № 841.* – Rezhym dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
7. *Didenko O.V. Osoblyvosti vprovadzhennia kompetentnisnoho pidkhotu u profesiinu pidhotovku maibutnikh ofitseriv u VNZ / O. V. Didenko // Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy . - 2014. - Vyp. 3. - Rezhym dostupu: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vnadps_2014_3_6%20(5).pdf*